

ARİSTOTELES’TE POETİK VE ETİK BÜTÜNLÜK ÖRNEKLERLE EYLEM, KARAKTER VE ERDEM

Özet

Eylem ve karakter insanı geçmişte, şimdi var etmiş, gelecekte de var edecek olan iki önemli kavramdır. Eylem, bilinçli ve basiretli bir kişinin özgür iradesiyle tercih edilerek gerçekleştirilmişse o kişinin karakterinden söz edilebilir. Aristoteles’in etik ve estetik görüşlerinde de eylem, karakter, özgür iradenin tercihi önemli bir yeri kaplar. Antik Yunan’da binlerce insana oynanan ritüel ve mitoloji kaynaklı tragedyalara inceleyerek dönemin tiyatrosunu estetiğini oluşturduğu Poetika adlı eserinde de, eylem, karakter ve tragedyanın işlevi üzerine görüşlerini sunar. Onun görüşlerine göre bilimlerin pratik ve teorik olarak sınıflanabilir. Pratik bilimler eylemin kaynağı olan insanla-karakterle ilgilendiği için, onun tragedya görüşlerinden ve örneklerden yola çıkılarak tiyatro da pratik bir sanat olarak değerlendirilebilir. Çünkü tragedya da ortalamadan iyi olan bir karakterin başından geçen eylemin taklididir ve bu eylem, kişiyi, oluşturduğu arınmayla iyi’ye yöneltir. En önemli ve olgun tragedyalardan Aiskhylos’un “Zincire Vurulmuş Prometheus” ve Sophokles’in “Antigone” adlı oyunları, Aristoteles’in eylem, karakter, özgür irade, bireysel tercih ve ortalama ahlâk üzerine görüşlerini yansıtan iki örnektir. Ancak özgür iradesiyle bireysel tercihini kullanarak eylemini gerçekleştiren ve bu eylemi sonuna dek, tutarlı bir biçimde sürdüren trajik kahraman seyircide arınma sağlayabilir. Seyirci, tragedyanın oluşturduğu eşit güçlerin çatışmasını izler, anır ve anmanın ardından gelen dinginlik, Aristoteles’in total görüşlerinin hedefi olan iyi-bilge yurttaş düşüncesine hizmet eder. Aristoteles felsefesinin de temelini oluşturan eylem, karakter, özgür irade, bireysel tercih arasındaki bu diyalektik ilişki üzerine bir kez daha düşünmek, insanı ve değerlerini sorgulamak, insanı zenginleştirmek açısından önemlidir.

Abstract

Action and character are two major concepts which called human into being in the past and also for he moment and will render human exist in the future. If action is being executed through the preference of free will of a conscious and prudent person then character of that person can be

TOTALITY OF POETIC AND
ETIC AT ARISTOTELES
ACTION, CHARACTER AND
VIRTUE WITH EXAMPLES

NURHAN TEKEREK*
İSMET TEKEREK**

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi,
Sahne Sanatları Bölümü,
Mudanya-BURSA.

**Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Bütünleştirilmiş
Doktora Öğrencisi, Bornova-İZMİR.

spoken. Action, character and preference of free will have an important position at the ethical and aesthetical views of Aristotle. He presents his views on the function of action, character and tragedia at his work Poetika in which he composed theatre aesthetics of the era by analysing tragedias originated from rituals and mythology and which are played for thousands of people. According to his point of views, sciences can be classified as practical and theoretical. Since practical sciences deal with human-character which is the source of action, theatre can be evaluated as practical art by following his views on tragedia and examples. Because tragedia is the mimesis of an action which is experienced by a character who is better than the average, and this action orients the person to the good through catharsis which it creates. Aeschylus' "Prometheus Bound" and Sophocles' "Antigone" which are among the most important and mature tragedias, are two examples projecting Aristotle's ideas on action, character, free will, individual preference and average ethics. Only a tragic hero who executes his action by using his individual preference with his free will and carries on with this action coherently can create catharsis on the audience. The audience watch the conflict between the equal powers developed by the tragedia, get into catharsis, and the calmness after catharsis serves the view of good-wise citizen which is the target of Aristotle's total views. To think once more on this dialectical relation between action, character, free will and individual preference which are also the basis of Aristotle's philosophy is important in terms of interrogating the human and his values, of enriching the human.

GİRİŞ

İnsanı insan kılan, insanı insan olarak var eden, tasavvuftaki en temel görüşlerin bir ifadesi olan “ölürse ten ölür canlar ölesi değil” misali insanı geleceğe taşıyan en önemli özelliği hiç kuşkusuz iyi ya da kötü olarak ayırt edilmeksizin bireysel tercihi ve bu bireysel tercihi belirleyen değerleri, başka bir deyişle etik¹ anlayışı ve karakteridir. Eğer bu değerler ortadan kalkmışsa, kişi olumlu ya da olumsuz bir değer sahibi değilse, bilinçli olarak özgür iradesiyle kendi değerleri adına eyleme geçemiyorsa, böyle kişilerden oluşan bir ortamda ve toplumda pratik ve teorik bir birikim ve bu birikimin dönüşümlere yol açması olası değildir. Böylesi bir toplumda zaaflarıyla birlikte basiretli karakterler ya da bireylerden söz edilmesi de mümkün değildir.

Çağdaş etik kavramını irdeleyen ve ahlâkın gündelik hayattaki öneminden söz eden düşünürlerden Pieper’a göre; “İnsanın bütün davranış şekillerinde ve dilsel alışkanlıklarında, belli değer tasarımlarına dayanan bir ahlâki bağlılık az çok ifadesini bulur.”² Başka bir deyişle, bir topluluğun üyesi olarak insanı, özellikle insan kılan tavır ve tutumlar, o insanın birlikte olduğu diğer topluluk üyelerinin söyledikleri ve yaptıklarına karşı kayıtsız kalmayıp, tersine övgü ve yergi, hoşgörü ve hoşgörüsüzlük, onay ve ret türünden davranışlar sergilemesi; kendisinin neyi iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış bulduğunu göstererek taraf olmasıdır. Dolayısıyla, Pieper’ın yorumunu devam ettirirsek, olup biteni eleştirmeden kabullenmek yerine, gerek kendi çıkarları, gerek inançları, gerekse de genel olarak ulaşılmaya değer bir amaç adına birbirleriyle konuşan ve eyleme giren toplulukta, kişinin kendi kişisel tavrını ortaya koyabilmesi anlamındaki bu ilkesel imkân, tüm insan pratiğine temel oluşturan özgürlüğün göstergesidir.

Antikiteden bu yana felsefecilerin düşünce sisteminin mihenk noktasını oluşturan insan, etik, bireysel irade ve bağlı olarak özgürlük arasındaki bu dolaysız ilişki özellikle Antik Yunan tragediyalarının temel sorunsalı olmuş, tragedya kahramanlarının eylemine ve doğal olarak karakterine de yansımıştır. Yüzlerce yıl önce Antik Yunan tiyatro seyircisinin katharsise³ erişmesini sağlayan o soylu tragediyalar ve bile isteye özgür tercih hakkını kul-

¹ Etik sözcüğünün kökeninde “ethos” sözcüğü yatar. A. Pieper’ın verdiği bilgiye göre bu sözcüğün iki farklı kullanımı söz konusudur. εθος olarak yazılan ilk kullanımı alışkanlık, töre, görenek anlamlarını taşır ve eylemlerini sitede geçerli olan töreye uygun olarak eğitim yoluyla düzenlemeye çalışan kişi, genel kabul gören “ahlâk yasası” normlarını izlediği sürece, etiğe göre davranmaktadır. Ama dar anlamda ve asıl anlamıyla ηθος olarak yazılan etiğe göre eylemde bulunan ve davranan kişi, aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamadan uygulamayıp; aksine, kavrayarak ve üzerinde düşünerek talep edilen iyiyi gerçekleştirmek için onları alışkanlığa dönüştüren kişidir. Alışkanlık, töre ve gelenek böylelikle karakter anlamını da almakta, erdemli olmanın temel tavrı olarak pekişmektedir. Bu iki Yunanca ethos kavramının Latince karşılığı olan mos (çoğulu mores) sözcüğüdür ve dolayısıyla hem töre, hem de karakter anlamına gelir. Bkz. Etiğe Giriş, ss. 30-31.

² Annamari PIEPER, Etiğe Giriş, Çev. V. ATAYMAN - G. SEZER, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

³ Aristoteles’e göre “tragedyanın ödevi, uyandırdığı korku ve acıma duygularıyla ruhu tutkularından temizlemektir” (katharsis-arınma), ARİSTOTELES, Poetika, Çev. İsmail TUNALI, Remzi Kitabevi, İst. 1976, 1449b, s: 20.

lanarak eylemini gerçekleştiren ve bedelini ödeyerek kendi sonunu hazırlayan kudretli trajik kahramanlar, günümüz insanına da özgür irade ve bilinçli eylem açısından tekrar tekrar örnek oluşturacak, ışık tutacak niteliktedir. İnsana ve insanlığa evrensel ve tarihsel açıdan en dikkat çekici ve her daim aktüel kalan bir bakış açısıyla yaklaşan Aiskhyilos'un Prometheus'u ve Sophokles'in Antigone'si bu örneklerden yalnızca ikisidir. Yarı tanrı yarı insan olan ve ismi "geleceği gören-bilen" anlamına gelen Prometheus'un tanrılar düzeni ve temsilcisi Zeus'a rağmen, geleceğin, insanın lehine gelişeceğini görerek, yine insanlık adına ateşi Zeus'tan alması, bir bakıma tanrılara karşı suç işlemesi ve Zeus'un eziyetlerine katlanması onun özgür iradesinin eserdir. Tıpkı Antigone'nin, vatana ihanet eden kardeşi Polyneikes'i, devleti temsil eden Kreon'un, "gömülmemesi" buyruğuna rağmen, Hades öyle istediği için gömmesi ve bu yüzden Kreon tarafından ölüme terk edilerek cezalandırılması gibi. Her ikisi de özgür iradeleriyle tercihlerini kullanır ve sonucuna katlanırlar. Her ikisini de -tıpkı karşıtları Zeus ve Kreon gibi- eylemlerini yapmayı iten bir dış zorunluluk yoktur ve her ikisi de özgür tercih hakkını kullanmış ve sonu kötü de olsa, bile isteye sonuçlarına katlanmışlardır. Nitekim bu tercihleri ve eylemleri nedeniyle yaklaşık iki bin beş yüz yıl sonra Prometheus ve Antigone den söz edilebilmekte ve eylemleri günümüz insan hakları ve değerleri adına bir anlam ifade etmektedir .

Bu yüzden Antik Yunan tragediyaları evrenselleğini ve aktüalitesini her zaman koruyan ve pratik işlevleriyle günümüz insanına da hitap eden çağdaş eserlerdir denilebilir. Tragedyaların en önemli özelliği eksen kahramanın tüm tutarlılığı ve basiretiyle seçtiği eylemi konu almasıdır. Trajik kahraman öylesine bir özelliğe sahiptir ki, bir yol ayrımına geldiğinde o özelliğiyle kendi yolunu seçer, vardığı nokta da (doruk nokta ve hemen ardından gelen mutsuz ama yüce final) ölüm ya da ölümden de beter bir sonudur. Kahramanın bu korkutucu sonu hazırlamasının kaynağında inanç sistemi, tanrılar dünyası, yazgı olsa da, esas olan kahramanın bile isteye, yazgıya ve tanrılara rağmen seçtiği eylemidir. Günlük yaşama ve yurttaş bilgeliliğine katharsis aracılığıyla hizmet eden Antik Yunan tragediyalarının bu evrensel özelliklerini kuramsallaştıran ve kuramlarını Poetika adlı eserinde toplayan, bir anlamda çağı-

mıza taşıyan en önemli filozoftur Aristoteles. Özellikle mimesis ve katharsis arasındaki diyalektik ilişkiyi tragedyanın işlevi açısından bu eserinde irdeleyen Aristoteles’in estetik görüşleri politik ve etik görüşlerinin birer yansımasıdır. Başka bir deyişle bu görüşleri aracılığıyla Atinalı yurttaşla bir yaşam görüşü ve ahlâk anlayışı öneren, felsefesini ve estetik anlayışını Atinalı yurttaşın bilgeleşme sürecinin hizmetine sunan Aristoteles, tragedyalara ve altında yatan felsefeyi de günlük yaşam açısından işlevselleştirir. Dolayısıyla Aristoteles’in etik-politik-estetik hakkındaki düşünceleri sistematiktir, yani bir bütündür ve birbirini etkiler.

ARİSTOTELES’İN TRAGEDYA GÖRÜŞLERİ VE PRATİK’LE İLİŞKİSİ

C. Lord’a göre Aristoteles, bilginin kendisi, yani salt bilgi için yapılan teorik bilimleri, kendilerinden elde edilecek faydalar adına yapılan pratik bilimlerden ayırır.⁴ Politika, Aristoteles’e göre tam anlamıyla pratik bir bilimdir. Pratik ya da politik bilimin kapsamını ve yönelimini Aristoteles’in kavradığı gibi anlamak, onun hem etik ve politik eserlerini değerlendirmek, hem de özelde tiyatro genelinde sanat hakkındaki poetikasıyla nasıl bir bütünlük oluşturduğunu ifade etmek açısından önemlidir.

Teori ve pratik ayrımı Aristoteles tarafından sistematik bir şekilde geliştirilmemişse de, bu bilgi tarzlarının yöntem ve onlar için gerekli olan entelektüel yeti, ele aldıkları amaç ve konular bakımından temelde bir farklılık gösterdiği kesindir. Teorik bilimler konusu ya da nesnesi değişmez şeyler, yöntemi de, bu şeylerin ilke ya da nedenlerini analiz etmek, amacı ise tanıtlayıcı (demonstrative) bilgidir. Bu bilimler için gerekli olan yeti, ruhun akıllı kısmının bilimsel ya da teorik bölümünden gelir. Aristoteles’in tanımladığı teorik bilimler metafizik, matematik, fizik, biyoloji ve psikolojidir.

Pratik bilimler ise münhasıran insanla, “eylem-praxis” in kaynağı veya öz bilinçli bir varlık olarak insanla ilgilenir. İnsanî eylem, doğası gereği değişime tâbi olup, olumsuz alanındadır, zira insanî iradeye dayanır. C. Lord’un belirttiği gibi, pratik bilimlerin amacı bilgi değil, eylemin daha “iyi” ye yönltilmesi, başka bir deyişle

⁴ CAMES LORD, Carnes, Aristotle, History of Political Philosophy, ed. L. Strauss & J. Cropsey, University of Chicago, ABD 1987, s: 118-154.

“iyi”leştirilmesidir⁵. Bu bilimler için gerekli olan yeti, hesaplayıcı, düşünüp taşınmacı bir yetidir ve ruhun akıllı yanının pratik bölümlünden beslenir. Aristoteles bu yetiyi “pratik bilgelik” ya da “basiret (prudence)” kavramlarıyla açıklar. Pratik bilimlerin yöntemi, insanî eylemin ilke ya da nedenlerini keşfetmekten ziyade, onun fenomenlerini ortaya çıkartan bir analiz yöntemidir; çoğunlukla diyalektik bir incelemedir ve insanın ilgili fenomenlere dair görüşlerinin inceltilmesidir.

C. Lord’un yorumuna göre; Aristoteles’in politik eserlerinde dayandığı diyalektik argümantasyon, -ki kamuoyunda (common opinion) bulunan öncüllerden başlayarak ilerleyen yarı-diyalogsal bir araştırma tarzıdır- Platonik diyalogların formundan olmasa bile, ruhandan etkilenmiştir. Tıpkı Platon ve Platonik Sokrates gibi, Aristoteles de, pratik ya da politik felsefesinin başlangıç noktasına sıradan insanın görüş ve dilini almıştır. Örneğin; ne insanın doğasına ait değişmez ilkelerin bir çıkarsamasıyla ilerler, ne de fiili politik hayatın uzağında ya da dışında olan teknik bir söz dağarcığına başvurur Aristoteles. Bunun nedeni de, teorik bilimlerde aranan kesinliğin, pratik ya da politik alanda aranamayacağına dair düşüncesidir. İnsanî şeyler özü gereği değişkendir, dolayısıyla onları, evrensel yasaları keşfeden bir matematikçi ya da fizikçinin yaklaşımıyla ele almak, bu şeylerle ilgili fenomenlerin kaybolmasına ya da bozuma uğramasına yol açar. Pratik, daha doğrusu politik alanla ilgilenmek için başvurulması gereken en uygun akıl yürütme, bilim adamı ya da filozofun dedüktif akıl yürütmesi değil, sıradan yurttaşların pratik bilgeliliğini içeren veya basiretli bir akıl yürütme olmalıdır, -ki bunun da kaynağı gündelik hayat tecrübesinde saklıdır.

Aristoteles’in yöntemi, onun pratik bilimin amacına dair kavrayışını da yansıtır. Pratik bilim, eylemin hizmetinde olduğu için, konusunu öyle sunmalıdır ki, sıradan politik insanların görüşlerine anjaje olmalı ve onların davranışlarını etkilemelidir.

⁵ CAMES LORD, Carnes, Aristotle, History of Political Philosophy, ed. L. Strauss & J. Cropsey, University of Chicago, ABD 1987, s: 118-154.

⁶ CAMES LORD, Aristotle, History of Political Philosophy, ed. L. Strauss & J. Cropsey, University of Chicago, ABD 1987, s: 118-154.

Yine C. Lord; Aristoteles’in pratik biliminin filozofa ya da felsefe öğrencilerine yönelik olmadığını, ya da daha doğrusu sadece onları hedef almadığını, politik insanı hedeflediğini ifade eder.⁶

Daha kesin söylemek gerekirse; bu bilimler, politik iktidarın fiili ya da potansiyel yöneticileri veya içinde tüm politik aktörlerin görüldüğü anayasal kurumun yaratıcısı yasa koyucular içindir.

Bu çerçevede onun Poetika adlı eserinde sunduğu tragedya kramları değerlendirildiğinde, tiyatro da, başta yurttaşlar olmak üzere tüm politik aktörlere yönelik bir tartışma platformu sunan ve dolayısıyla pratik bilimlere hizmet eden bir sanat olarak değerlendirilebilir. Çünkü Antik Yunan Tiyatrosu genel olarak ritüel kaynaklı bir tiyatro olduğu için öncelikle sınıf ayrımı yapılmaksızın kalabalıklara hitap eden bir sanattır. Günümüze dek ulaşabilen ve her site devlette olmazsa olmaz olan büyük amfi tiyatrolar bunun en somut göstergesidir. Dolayısıyla içinde özellikle şiir-tragedya hakkındaki düşüncelerini sunduğu Poetika’da da sözünü ettiği tragedya tanımı ve öğeleri; Eylem, Trajik Kahraman(Karakter) ve Katharsis(Arınma) kavramları doğrudan sıradan politik insanların görüşlerine angaje olan ve onların davranışlarına yönelik kavramlardır. Başka bir deyişle tragedya kahramanının basiretle gerçekleştirdiği eylemi, ağır sonuçları ve bu sonun seyircide uyandırdığı korku ve acıma duygularıyla sağlanan katharsis-arınma, yurttaşların pratik bilgeliğine hizmet eden unsurlardır. Bilge yurttaştan anlaşılın da, zaafı olan, ancak o zaafının üstesinden gelebilecek potansiyele sahip, akıl-duygu dengesini sağlayabilme becerisi olan ortalama insandır. Aristoteles’e göre; “Tragedya bir hareketin taklididir. Bu hareket, karakter ve düşünce bakımından belli bir özellikte olması gereken hareket halindeki kişilerce temsil edildiğine göre –çünkü, bu iki faktörle hareketler belli bir özellik kazanırlar- o halde karakter ve düşünce , trajik hareketin iki motiv’i olarak ortaya çıkar; kişiler hareketlerinde bu iki motiv’e uyarak ereklerine (mutluluğa) ulaşırlar ya da ulaşamazlar.”⁷ Yani her tragedya ortalamadan üstün (salt sınıfsal değil değer yargısı bakımından da üstün, başka bir deyişle mutlaka değer sahibi olan insan) kahramanın başından geçen eylemin (öykünün) taklididir. Bu eylem veya taklit olasılık ve zorunluluk yasalarına göre (ki bu yasaları common opinion-ortak akıl belirler) birbirine neden sonuç bağıyla izleyen olay örgüsü içinde başlar, gelişir ve tamamlanır.⁸ Olaylar finale erdiğinde trajik kahraman çoktan o insani zaafından ya da hybris’inden (aşırılık) kaynaklanan ama kendi bireysel iradesiyle seçtiği eyleminin bedelini yine kendi irade-

⁷ ARİSTOTELES, Poetika, Çev. İsmail TUNALI, Remzi Kitabevi, İst. 1976, 1449b-1450a, s: 21.

⁸ ARİSTOTELES, A.g.e., 1450b, s: 25.

siyle öder. Tamamlanmış bir bütünlük olan tragedya boyunca eyleminin etkisiyle değişikliğe uğramış ve yine eyleminin etkisiyle iyiden kötüye, mutluluktan mutsuzluğa, kararlılıktan bozulmuş dengeye, yol ayırımından kendi seçtiği yola, başka bir deyişle kırılma noktasından anagnorisis'e (Bilgisizlikten bilgiye geçiş ya da tanıma)⁹, common opinion'un (ortak akıl ya da sağduyu) gözleri önünde felakete sürüklenir. Bütün bunlar olagelirken yurttaşlardan oluşan seyirci trajik kahramanın içine düştüğü korkunç durumu izlerken kahramanla özdeşleşerek, kimi zaman ona acıyarak, kimi zaman korkarak katharsis'e ulaşır. İşte o katharsis ki, akıl ve duygu terazisini dengeler ve yurttaşların kendi bilinciyle dengeyi bulmasını sağlar. Dolayısıyla o kendine özgü, aristokrasi demokrasisiyle uyumlu, dengeli, tutarlı "bilge" yurttaşın bir tür yazılı olmayan etik ve politik anayasasını tiyatro yoluyla sürekli kılar. Aristoteles'in tragedyanın niteliklerini özetleyen şu sözleri de bu düşüncüyü destekler. Ona göre Tragedya; "ahlâksal bakımdan ağır başlı, başı ve sonu olan, belli bir uzunluğu bulunan hareketin taklididir, sanatça güzelleştirilmiş bir dili vardır; içine aldığı her bölüm için özel araçlar kullanır; hareket eden kişilerce temsil edilir. Bu bakımdan tragedya salt bir öykü (mythos) değildir. Tragedyanın ödevi, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkularından temizlemektir(Katharsis)."¹⁰ Şener, Aristoteles'in tragedya yüklediği bu temizlenme-arınma işlevinin, ardından gelen dinginlik ve akılcı düşünme becerisine katkı şeklinde algılanabileceğini şu sözlerle açıklar: "Bu durumda, heyecanların tüketilmesinin ardından seyircinin, duyguları üzerinde denetim kurabileceği düşünülmüş olabilir. Böyle yorumlandığında arınma, heyecanların baskısı altında olmadan, sağlıklı düşünebilmenin yolunu açan bir psikolojik süreç olarak kabul edilmiş olur. Antik tragedyalarda trajik anlamın yaşamsal bir önem taşıdığı, insan olmanın bugün de üzerinde durduğumuz sorunlarını yansıttığı, insan ilişkilerini yöneten değer yargılarını sınavı göz önünde tutulursa, seyircinin bu anlamı, duygularının etkisinde kalmadan doğru olarak algılaması istenmiş olabilir"¹¹.

⁹ ARISTOTELES, A.g.e., 1452a-1452b, s: 31.

¹⁰ ARISTOTELES, Poetika, Çev. İsmail TUNALI, Remzi Kitabevi, İst. 1976,1449b, s: 20.

¹¹ Sevda ŞENER, Yaşamın Kırılma Noktasında Dram Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, I.Baskı Mayıs 1997, İstanbul, s: 97.

¹² ARISTOTELES, A.g.e., Bölüm: VI, s: 23.

Aristoteles tragedyanın öğelerini açıkladığı bölümlerde tragedyanın öz ve biçim açısından özelliklerini sıralarken, öze ilişkin bir öğe olan Düşünce'yi (Dianoia); koşulların emrettiği ve koşullara uygun olan şeyleri tartışma yetisi olarak ifade eder ve politika ile retorik'in de aynı işlevi yerine getirdiğini belirtir.¹² Dolayısıyla Şe-

ner Aristoteles’in düşünce ögesi ile, bugün “tez”, “tema” dediğimiz öğeye işaret ettiğini, ileri sürülen bu görüş, konu, öneri ya da savın oyunun düşünsel içeriğini oluşturduğunu söyler.¹³ İşte bu düşünsel içeriğin bir karakterin eylemi aracılığıyla ete kemiğe bürünmesi, ve bu eylemin etkili bir anlatım aracıyla ifadesidir tragedya. Tıpkı etik gibi, politika gibi tezli bir bakış açısı sunar seyirciye.

Öyleyse denilebilir ki; Antik Yunan’da da, zaafaların, eyleme geçmek önkoşul olmak üzere bireysel ve özgür iradenin sonuçlarını, katharsis yoluyla, duyguları uyarıp, yaşamak-yaşatmak, böylece arınmaktan aklın dinginliğine ve insanın ölçülülüğüne uzanan süreçte tragedyalar bir sanat eseri olarak değerlendirildiği gibi, Aristoteles’in paradigması içinde bir pratik bilim-sanat olarak da ifade edilebilir.

ETİKA VE POETİKA’DA EYLEM, KARAKTER, İYİ VE MUTLULUK

Nikomakos’a Etik’in ilk cümlesinde her eylemin ve her şeyin yöneldiği şeyin “iyi” olduğunu belirten Aristoteles, insanların eylemlerinde amaçladığı şeyin nasıl bir iyi olduğunu keşfe girer. İnsanlar kendilerine “iyi” gelen şeyi yapmak isterler. Ancak bu iyi, insandan insana, hâttâ aynı insanın farklı durumlarına göre değişmektedir: “Kimi apaçık belli şeyleri, söz gelişi haz, zenginlik, onuru anlıyor, kimi de başka bir şeyi; çok kez aynı kişi bile başka başka şeyleri anlıyor, örneğin hasta olunca sağlığı, yoksul düşünce zenginliği.”¹⁴

Aristoteles “iyi”yi, herkesin eylemlerinde yöneldiği şey olarak tanımladıktan sonra A. Arslan’ın vurguladığı gibi, etikte ileride çok önem kazanacak bir ayrımı geliştirmeye başlar: Araç-Amaç Ayrımı.¹⁵ Aristoteles’e göre, kimi eylemler araç, kimi eylemler amaç’tır. Örneğin; servet peşinde koşan insanların nihai amacı servet midir, yoksa serveti başka şeylere erişmek için mi ister insan? Aristoteles’e göre “iyi”, bir başka şeye erişmek için araç olarak istenen şey değil de, “kendisi için” istenen şey’dir, “kendinde amaç”tır. Aristoteles’in aradığı, araştırdığı iyi, bir başka şeyin ara-

¹³ Sevdâ ŞENER, Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi, Dost Kitapevi, Ankara 3.B. 1998, s: 39

¹⁴ ARİSTOTELES, Nikomakos’a Etik, Çev. S. BABUR, Kebikeç Yayınları, Ankara 2005, 1095a 20-25.

¹⁵ Ahmet ARSLAN, İlkçağ Felsefe Tarihi III-Aristoteles, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.B. İstanbul 2009, s: 244-245.

cı olmayan, kendinden sonra bir başka şeyin amaç olarak istenmediği şeydir: “Demek ki kendisi amaç olan yalnızca bir tek şey varsa, aradığımız bu olur; daha çok şey varsa, bunların arasında en çok kendisi amaç olanı. Kendisi için aranan, başka bir şey için arandıktan, hiçbir zaman bir başka şey için tercih edilmeyen de, hem kendileri için, hem de onun için tercih edilenlerden daha amaçtır diyoruz: hiçbir zaman başka şey için tercih edilmeyip, hep kendisi için tercih edilene sadece kendisi amaçtır diyoruz.”¹⁶

Poetika’da da Aristoteles’in en önem verdiği tragedya ögesi “öykü”dür, yani eylem. Aristoteles bu düşüncesini; “ Bu ögeler arasında en önemlisi olayların –uygun bir şekilde- birbiriyle bağlanmasıdır. Çünkü, tragedya, kişilerin değil, tersine onların hareketlerinin, mutluluk ve felaket içinde geçen bir hayatın taklididir. Mutluluk ve felaket, harekete dayanır; hayatımızın son ereği ise, eylemdir, yoksa eylemin dışında olan bir şey değil. Karakter bakımından biz ya şu ya da bu özellikteyizdir; hareket bakımından ise ya mutluyuzdur ya da mutlu değilizdir. O halde tragedya ozanları hareket eden kişileri ortaya koyarken karakterleri taklit amacı gütmmez. Tersine onlar, hareketlerinden ötürü karakteri de birlikte ortaya koyarlar. Böylece , hareketlerin ve öykünün, tragedyanın son ereğini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Son erek ise bütün ereklar arasında en önemlisidir.”¹⁷ Prometheus bu yüzden zavallı ölümlüleri unutan Zeus’un bu adaletsiz tutumuna karşı çıkar ve umudu verir insanlığa, gelişmesi için de ateşi çalmayı göze alır Zeus’tan. Onun bu soylu eylemi yeni gücü muştular, insanlığın devrimini hazırlar eski güç Zeus’a karşı. Prometheus’u kimse zorlamamıştır bu eylemi gerçekleştirmesi için. Kendi özgür iradesiyle akıldan yana tavır koymuş ve kendince Zeus’un adaletsizliğini ateşi insanlara vererek telafi etmiştir. Hem de Zeus’un verdiği tüm ağır cezalara katlanarak. Antigone’nin eylemi ise, kral Kreon’un yasağına rağmen Kardeşi Polyneikes’i gömmektir. Onu da kimse zorlamamıştır. Nitekim kız kardeşi İsmene onun gibi davranmaz, korkar Zeus’un öfkesinden. Oysa Antigone yalnızca sevgi uğruna gömer kardeşini. Yer altı tanrısı Hades tüm insanların ayırt edilmeksizin gömülmesini istediği için gömer. Ve şöyle savunur kendini Kreon karşısında:

“ KREON - (...)

¹⁶ ARİSTOTELES, A.g.e., 1097a-1097b 30.

¹⁷ ARİSTOTELES, Poetika, Çev. İsmail TUNALI, 1450a, Remzi Kitabevi, ;st. 1976, s: 22.

- Utanmıyor musun herkesten başka davran-
dığını için?
- ANTİGONE Kardeşime olan son görevimi yerine ge-
tirdiğim için mi?
- KREON Kenti savunurken ölen, o da senin karde-
şin değil miydi?
- ANTİGONE Evet, her ikisi de kardeşim, aynı ana ba-
badan.
- KREON Eteokles’i gücendiriyorsun öbürünü ka-
yırmakla.
- ANTİGONE Ölümlerim böyle suçlamaz beni.
- KREON Onu bir yurt haininden ayırt etmezsen
Eteokles suçlar seni.
- ANTİGONE Polyneikes kardeşiydi onun, kölesi değil.
- KREON Biri savunuyordu yurdu, öbürü yıkmaya
geldi.
- ANTİGONE Ölüm eşit kılar onları, törelerinde ayırım
gözetmez.
- KREON Aynı şerefe hak kazanamaz kötü ile iyi.
- ANTİGONE Ölümler ülkesinde yasa bakarsın değişiktir.
- KREON Ölüm sevgiye dönüştüremez nefreti.
- ANTİGONE Sevgi için doğmuşum ben, nefret için de-
ğil.
- KREON Git öyleyse, sevgini paylaş ölümlerle.”¹⁸

Kreon’a rağmen kardeşini gömer Antigone ve sevgisini paylaş-
maya gider gururla. Bu eylemiyle tarih yazar halkın nazarında.
Çünkü Kreon’a rağmen gerçekleştirmiştir törelerin arzusunu. Sı-
radan insanlar cesaret edemez karşı çıkmaya Kreon’un buyruğu-
na. Ancak Antigone gibi özgür iradesiyle karar veren ortalama-
dan farklı Antigone gibi erdemli biri gerçekleştirebilir böyle bir ey-
lemi. Tıpkı Prometheus gibi.

Aristoteles tragedya kahramanı ya da karakterden söz ederken
de değinir bu “iyi” ve kendinde amaç konusuna. Şöyle der: “Ka-
rakterlere gelince, onların ozanların dikkat etmesi gereken dört
özelligi vardır. Birinci, aynı zamanda da en önemli özellik, ka-
rakterlerin ahlâk bakımından iyi olmaları gerektiridir. (...) bir in-
sanın konuşmasıyla davranışı ne çesitten olursa olsun, belli bir

¹⁸ SOPHOKLES, Antigone, Çev. Güngör
DİLMEN, Mitos Boyut Yayınları, 3. B.
İst. 2005, s: 88.

istek yönünü gösteriyorsa, o insanın karakteri vardır.”¹⁹ Burada Aristoteles’in “belli bir istek yönünü gösteriyorsa” tümcesinden kast ettiği, yukarıda sözü edilen - bir başka şeye erişmek için araç olarak istenen şey değil de, “kendisi için” istenen şey’dir, “kendinde amaç”tır-. Yani trajik kahraman ya da onun deyişiy-le karakter eylemini bir çıkar adına ya da bir hedefe ulaşmak için araç olarak kullanmak adına değil, özgür iradesi ve basiretiyle yalnızca öyle istediği için ya da iç zorunluluktan ötürü tercih eder. Böyle bir karakter kendi içinde uygun, tutarlı ve kararlı bir karakterdir.

Prometheus ve Antigone tragedyalarındaki eksen karakterlerden örnelemeye çalışırsak karşımıza zaafı olan -ki bu zaaf-lar da kibir ve inatçılık gibi insani zaaflardır- ama attığı adımdan asla geri dönmeyen gururlu, bir o kadar da inatçı Prometheus ve Antigone çıkar. Prometheus da, Antigone de, yalnızca bir iç zorunlulukla, yani özgür iradeleriyle bireysel tercihlerini kullanarak gerçekleştirmişlerdir eylemlerini. Her ikisi de yalnızca kendinde amaç olan eylemi gerçekleştirdikleri için birer karakter düzeyine yükselmişlerdir. Karakterlerinden ödün vermeden, sonuna dek kararlılıkla eylemlerini sürdürerek ve sonuçlarına katlanarak, mutluluğa erişmişlerdir. Kuşkusuz sonları o zaman da, şimdi ve bugün de ortalama insana göre hazin bir sondur yaşadıkları. Ama onlar mutludurlar. Çünkü hiçbir dayatma ve dış zorunluluk olmadan kendinde amaç olan eylemlerini gerçekleştirmiş ve sonuna dek özgür seçim haklarını kullanmışlardır. Çünkü onlar birer karakterdir. Seçtikleri eylem onları farklı ve onurlu birer karakter yapmıştır. Geleceği gören Prometheus’un amacı insanlık için ateşi tanrıların elinden alıp insanlığa sunmaktır. Amacı bir başka şeye erişmek için araç olarak kullanmak adına değil yalnızca öyle gerektiği için öyle yapmaktır. Ancak Prometheus gibi bir karakter böyle bir eylemi seçer. Kim katlanabilir adaletsizliğe, yapan en büyük tanrı Zeus bile olsa. Bu yüzden ateşi alır Zeus’tan ölümlülerin geleceğini kurtarmak adına. Ne bir suçludur o, ne de bir çıkar kaygısına kapılmış bir ölümlü. Kuşkusuz tanrılar tanrısı Zeus’a göre tanrılar düzenini bozan, mutlak egemenliği sarsan bir suçludur. Ama insanlık için yapılması gerekeni yapmıştır. Çünkü o erdem sahibi bir karakterdir. Prometheus’un eyleminin nedenlerini Koro’ya anlatırken sarfettiği şu sözler açıklar onun nasıl erdemli, yürekli ve kararlı bir karakter olduğunu:

¹⁹ ARİSTOTELES, Poetika, Çev. İsmail TUNALI, Remzi Kitabevi, İst. 1976, 1454a, s: 38.

PROMETHEUS- (...)

Günün birinde bir öfkedir sardı tanrıları,
 Birbirine girdi bütün ölümsüzler,
 Kimi der Kronos gitsin, Zeus otursun tahtına,
 Kimi Zeus’un hiç başa geçmesini istemez.
 Boşuna öğütler verdim o zaman hepsine;
 Uranos’la Toprağın oğulları Titanları
 Boşuna yatıştırmaya uğraşıp durdum,
 Gururlarına kapılıp uzlaşmayı küçümsediler,
 Gücün hakkından güçle geliriz sandılar.
 Oysa bana anam, Themis ya da Gaia²⁰
 Türü türlü adları olan anam
 Kaç kez öngörüyle söylemişti bana
 Nasıl kazanılır gelecek zamanlar,
 Güçle, zorla değil, akılla kazanılır demişti.
 Anlattım onlara bunu bütün nedenleriyle.
 Dinlemediler beni, yüzüme bakmadılar bile.
 Bu durumda yapabileceğim en akıllıca şey
 Anamı dinleyip Zeus’tan yana olmaktı.
 Ben Zeus’u tutunca, o da beni tuttu.
 Ve bugün eğer koca Kronos ve birleşikleri
 Tartaros’un derin karanlıklarına girmişse,
 Benim bunu gerçekleştiren akıl yoluyla.
 İşte tanrıların kralına benim ettiğim hizmet,
 Buna karşı aldığım ödül de bu.
 Anlaşılan dostlardan kuşkulananmak
 Başa geçenlere özgü bir hastalık,
 Ama sizlerin öğrenmek istediği şeydu:
 Hangi suçumdan ötürü bu cezayı verdi?
 Anlatayım: Zeus, baba tahtına oturur oturmaz
 Başladı her tanrıya bir şeref payı vermeye,
 Devletin katlarını önem sırasına koymaya.
 Bu arada zavallı ölümlülere düşünmek
 Akılının ucundan bile geçmedi,
 Tersine soylarını ortadan kaldırmak,
 Bambaşka, yeni bir soy yaratmak istiyordu.
 Bu tasarıya kimse karşı çıkmadı benden başka,
 Bir tek ben göze alabildim bunu
 Ve kurtardım insanları, öledim
 Hades’in karanlıklarında yok olup gitmelerini.
 İşte bunun için acı çekiyorum bugün

²⁰ Eski Yunan mitolojisinden esinlenilmiş, Heosidos’un yazılarında söz ettiği üzere; başlangıçta Khaos vardır, Onan Gaia (toprak) ve Eros (Aşk) doğar. Gaia kendi eşini doğurur: Uranos (Gök) ve onunla birleşmesinden Titanlar (Devler), Kyklopslar (Tepegözler) ve Hekatokheirler (Yüz kollu eli kafalı devler) doğar. Uranos bunlardan iğrenir ve tekrar Gaia’nın karnına tıkar. Sürekli şişen Gaia doğum sancılarında kurtulmak için ak çelikten tırpan yapıp çocuklarının eline verir ve babalarından ölç almasını ister. Bunu bir tek Kronos yapar. Babasının erkeklik uzvunu keser ve Gaia’nın öcünü alır. İnsanlık tarihi açısından I. Devrim denilebilir bu sonuca. Çünkü erkeklik uzvunu kesmek fiziksel bir eylemdir ve zafer kaba güçle kazanılmış ve Kronos egemen olmuştur. II. Devrim akıl ve hesap işiyle gerçekleşir. I. Kuşak Gaia ve Uranos kaba gücün zarar verdiğini anlar ve II. Kuşağı alt etmek için aklın temsilciliğini üstlenir. Kronos’u uyandır ve Zeus doğunca, onun beslenip büyümesine ve saklanması yardımcı olur. Böylece akılla kaba gücün üstesinden gelinir. Zeus, Kronos’la Rheia’nın birleşmesinden doğmuştur. Kronos oğullarından birinin kendinden daha güçlü çıkıp, kendini devireceğinden korktuğu için çocuklarını doğar doğmaz yutar. Bu arada Rheia, Zeus’u, Gaia ve Uranos’un yardımıyla Girit’e kaçar. Kronos’a taş yutturur. Günün gelince Zeus bütün kardeşlerini babası Kronos’a kusturur. Akıl ve kol gücüyle babası Kronos’u devirir ve tanrılar tahtına oturur. Böylece Titanların egemenliği biter ve III. kuşağın yaptığı devrimle Olimpos tanrılarının egemenliği kurulmuş olur. Prometheus işte bu devrimde önemli rol oynar. Ardından ateşi Zeus’tan insanlık için alması da insanlığın devrimidir. Bkz: AISKHYLOS, Zincire Vurulmuş Prometheus, Azra ERHAT, Sabahattin EYÜBOĞLU, Zincire Vurulmuş Prometheus, Önsöz Bölümü, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

Bu çekilmez, bu görmeye dayanılmaz acıları
İnsanlara acıdım diye bana acımasız oldular
Çarpıldığım ceza öylesine insafsız ki
Görülmesi şanını arttırmayacak Zeus'un."²¹

Yalnızca karşı çıkmakla da kalmaz Prometheus, umudu verir insanlığa ölüm kaygısından kurtarmak için onları. En önemlisi de, ateşi armağan eder onlara bütün sanatları öğrenmeleri için. Bu Zeus'un gücünün, hegemonyasının insanlık lehine sarsılması demektir artık. Zeus'a göre en büyük günah olan Prometheus'un bu yaptıkları bir III. devrimdir insanlık için. Bu yüzden haklı olarak cezalandırılır acımasızca Zeus tarafından. Çünkü artık Zeus'un elindeki güç büyük bir sarsıntı geçirmiş ve aklın gücü insanların eline geçmiştir. Prometheus bilir nasılsa bir gün Zeus'un gücünün yok olacağını. Trajik ama yüce bir sendur kendine hazırladığı; ölüm. Şu sözlerle Zeus'un öfkesi gök gürültülerinin arasına da yok olur:

PROMETHEUS -Yorma beni, vaktini yitirme boşuna
Dalgalara ders vermek ister gibi.
Hiç aklına getirme ki günün birinde ben,
Ürküp Zeus'un fermanlarından,
Bir kadın yüreğine döner yüreğim,
Açıp ellerimi havaya kadınlar gibi,
Yalvarırım en öğrendiğim varlığa
Çözsün diye kölelik zincirlerimi.
Olmayacak şeylerin olmayacağıdır bu."²²

Sophokles'in tragedyasında ise bir kadın; Antigone hiç de ellerini havaya kaldırıp yalvarmaz egemen gücü, devleti temsil eden Kreon'a karşı. Tersine, tıpkı Prometheus gibi kendinde amaç olan eylemini ölümüne savunur. Kimse onu zorlamamıştır, eyleminden ötürü kazanacağı hiçbir şey de yoktur. Tersine her şeyini yitirir, Kreon'un yasağına rağmen kardeşi Polyneikes'i gömdüğü için. En sevdiği nişanlısı Haimon'u, gelin odasını, gelinliğini, tüm hayatını.

Karşıtları da kendilerinden beklendiği gibi davranır. Zeus ve Kreon da var olan güçlerini korumaya çalışırlar, tanrılar ve devlet adı-

²¹ AİSKHYİLOS, Zincire Vurulmuş Prometheus, Çev. Sabahattin EYÜBOĞLU, Azra ERHAT, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s: 50

²² AİSKHYİLOS, A.g.e., s: 87

na. Onların eylemi de budur; gücü korumak adına, gücü zayıflatmaya çalışanı cezalandırmak. Bu eyleme girişmezlerse egemenlikleri egemenlik olmaktan çıkacak ve sıradanlaşacaklardır. Onların eylemleri de kişisel çıkar ya da kazanç adına değil güç-devlet-toplum düzeni adına var olan yapıyı korumaktır. Antigone’yi ölüme terk eden Kreon’un şu sözleri onun eyleminin de haklılığını çıkartan bir örnektir.

KREON - (...)

Devlet yönetiminde yağrulmadıkça kişi
Ölçülemez karakteri, zekâsı, gerçek düşünceleri.

Devlet adamı halkın esenliğinden öte
Kaygılara kaptırırsa kendini

Ve sonuçlardan çekinip omuzlarına yüklenmezse sorumu,

Susup kalırsa korkudan, derim ki ben

-Ve her zaman demişimdir bunu-

Aşağının aşağısıdır o. Her kim yakınlarını
Üstün tutarsa yurt sevgisinden

Onu adam yerine koymam, çünkü ben,

-gözünden bir şey kaçmayan Zeus tanığım olsun-

Devlet tehlikedeysen susamam,

Yurt düşmanlarını da kendime dost saymam.

Şunu usumuzdan çıkarmayalım:

Varlığımız bu devletin gölgesinde

Bu gemi ki ancak kazsız belasız

Geleceğe doğru yol aldığı sürece

Dostluğun kardeşliğin anlamı var bizce.

Devleti bu kurallarla yüceltirim ben.

Şimdi Oidipus’un oğullarıyla ilgili

Yayınladığım buyrultuya değineyim:

Yurdu için yiğitçe dövüşerek can veren

Eteokles

Törenle gömülecek, öte dünyaya giden

ölülere

Gösterilen bütün saygı, son görevler

Eksiksiz uygulanacak cenaze töreninde.
 Kardeşi olacak haine gelince,
 Sürgünden dönerek anayurdunu
 Ataların tapınaklarını ateşe salmak,
 Ulusu köle etmek isteyen Polyneikes'in
 Şu ya da bu biçimde törenle gömülmesi
 Ona yas tutulması yasak! Böylece biline
 Açıkça ortalıkta kalan leşi
 Akbabalara, köpeklere şölendir
 Yesinle, didiklesinler. Nasıl bir adam ol-
 duğumu
 Görün öğrenin işte. Şerefli bir yurttaşla
 bir haini
 Asla bir tutmam. Yalnız yurda hizmet et-
 miş yurttaşlar
 Sağ olsunlar ölü olsunlar
 Bizden sevgi saygı, görürler."²³

Zeus'un da, Kreon'un da eylemleri ve ödün vermez karakterle-
 ri de kendinde amaç niteliğini taşımaktadır, her ne kadar kurulu
 düzeni savunsalar da. Bireysel irade, toplum-devlet-tanrılar dü-
 zeni iradesinin önüne geçtiğinde kaos çıkacaktır onlara göre de.
 Bu kaos da, henüz ne olduğu belirsiz olan bir yeni gücün iktida-
 rı demektir. Bu yüzden her iki karşıt karakter de kendi eylemlerini
 savunurlar kararlılıkla. Aslolan özgür irade ya da bireysel irade ile
 toplum-düzen-devlet iradesi arasındaki dengeyi tutturmaktadır. Bir
 bakıma ruhun akla uygun etkinliğini bulmaktır. Yani "insana özgü
 olanı" bulmak. Bu akla uygun etkinlik veya insana özgü olan; er-
 demlilik, ölçülülük, bilgeliktir ve iyi yurttaş olmak bu meziyetlere
 sahip olan yurttaş demektir. İşte Aristoteles'in, tragedyaların iş-
 levi olarak getirdiği katharsis-arınma sonuç itibarıyla özgür ira-
 deyle seçilen eylemlerin karşılaşmasını seyrettirmek yoluyla ru-
 hun akla uygun etkinliği üzerinde düşünen yurttaşların yetişme-
 sine –ki bu da erdem sahibi, mutlu ve iyi yurttaşlar demektir- kat-
 kıda bulunan bir kavramdır.

²³ SOPHOKLES, Antigone, Çev.: Güngör
 DILMEN, Mito Boyut Yayınları, İst. 3.
 B. 2005, s: 76,77.

²⁴ ARİSTOTELES, NE'nin onuncu
 kitabında en yüksek mutluluk olarak
 temaşa mutluluğunu ele alır.

Aristoteles, kendisi için istenen, kendinde amaç olan, bir baş-
 ka şey için istenmeyen ve bir başka şeye erişmek için araç ola-
 rak kullanılmayan şeyin, bu "iyi"nin mutluluk²⁴ olduğunu belir-

tir: “En çok mutluluğun böyle bir şey olduğu düşünülüyor, çünkü onu hiçbir zaman başka bir şey için değil, hep kendisi için tercih ediyoruz.”²⁵ Ancak Aristoteles araştırmasını burada sonuçlandırmaz. Mutluğun ne olduğunu daha somut olarak ortaya koyar. İnsanların haz, servet gibi ya da şan şöhret gibi şeylerle edindikleri mutluluğun gerçek mutluluk olup olmadığını sorgular. Bu sorgulamayı yaparken, Platon’dan ödünç aldığı iş ve işlev (görev) kavramlarını devreye sokar.²⁶ Yaşamının, özel olarak insanın işi olmadığını, zira diğer canlılar, bitki ve hayvanların da yaşadığını belirtir Aristoteles ve “biz insana özgü olanı arıyoruz” diye devam eder. Duyulara sahip olan yaşam da insana özgü değildir, zira hayvanlarda da duyu vardır. İnsana özgü olan iş, “akıl sahibi olanın bir tür eylem yaşamı”, başka bir deyişle de; “ruhun akla uygun etkinliği”dir. Zira insan akıl sahibi bir varlık olarak diğerlerinden ayrılır. “Eğer insanın işi ruhun akla uygun etkinliği ise, (...) erdemli insana yakışanın da, bunu iyi ve mükemmel bir biçimde yapması” ise, insani mutluluk ya da iyi, ruhun erdeme uygun etkinliği olmaktadır. Ancak bu etkinlik sürekli, “yaşamın sonuna kadar” süren bir etkinlik olmalıdır.

Ne var ki bu noktada, akla şöyle bir soru gelebilir: Tüm insanlar akıl sahibi varlıklar olduğuna göre, neden herkes erdemli bir şekilde ya da akla uygun davranmaz? Aristoteles, bu soruya yanıt vermek üzere ruh öğretisine geri döner. Aristoteles, ruhun “bir yanı akıldan yoksun, bir yanının da akıl sahibi” olmak üzere iki kısmı olduğunu belirtir.²⁷ Akıldan yoksun olan kısım, yani besleyici ruh tüm canlılarda ortaktır. Aristoteles ruhun akıl sahibi olan kısmını da “asıl anlamında akıl” ile akıl dışı olan, akla aykırı olan, ancak “akıldan pay alan” kısım diye ikiye böler. Kendine egemen olmayan kişilerde, yani erdemsiz insanlarda, akıldan pay almayan kısım “akılla çatışır ve akla karşı çıkar”. Kendine egemen olan insanlarda ise, ruhun akıldan pay alan kısmı akla uyar. Dolayısıyla, insan davranışlarında erdemliliğe ya da erdemsizliğe yol açan unsur, ruhun akıl dışı olmakla birlikte akıldan pay alan kısmıdır. Besleyici ruhtan ayrı olup da, yine de akıl dışı olan, ancak akla uyabileceği gibi, akla da karşı gelen bu kısım; “arzulayan ya da genel olarak iştah” duyan kısımdır. Aristoteles böylece, insanın ahlaki davranışlarının, doğru ya da yanlış yapmasının, erdemli ya da, erdemsiz olmasının, salt akla dayanmadığını, tam tersine,

²⁵ ARİSTOTELES, Nikomakos’a Etik, Çev. S. BABUR, Kebikeç Yayınları, Ankara 2005, 1097b 5.

²⁶ David ROSS, Aristoteles, Çev. Ahmet ARSLAN ve Diğerleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s: 224.

²⁷ ARİSTOTELES, A.g.e., 1012a 25-vd..

akla uymayı, ya da uymamayı tercih eden, iradî bir yetiden kaynaklandığını, dolayısıyla insanın, kendi davranışlarından bu özgür iradesi nedeniyle sorumlu olduğunu ifade eder. Prometheus ve Antigone de kendine egemen kişiler oldukları gibi irade sahibi kişilerdir de. Bu yüzden karakter boyutundadırlar. Aynı zaman da erdemli karakterlerdir de. Her ikisi de bile isteye, iradelerini kullanarak doğru bildikleri yolda eylemlerini sonuna dek götürmüşlerdir. Tabii ki karşıtları da. Zeus da, Kreon da kendilerinden beklendiği gibi davranmış, geri adım atmamış, güçlerini gerektiği kullanmışlardır. Bu süreçte elbette onların da büyük kayıpları olmuştur. Zeus'un erişilmez gücü insanların eline geçmiş, insan ateşle kendini ve uygarlığı geliştirmiş, Kreon da ödün vermez tutumunun bedelini oğlunu ve karısını yitirerek ödemiştir.

KARAKTER VE ERDEM

Aristoteles ruhu, biri asıl ve kendisi akıl sahibi olan, öteki ise akıldan pay alan kısım olmak üzere yaptığı ayrıma göre erdemleri²⁸ de belirler. “Erdem de bu ayrıma göre belirlenmektedir”²⁹. Ruhun, “ilkeleri başka türlü olmayacak nesnelere bakan”³⁰, akıllı kısmından kaynaklanan “Düşünce Erdemleri” beş tanedir³¹: Bilim (zorunlu ve ezeli-ebedi şeylerin bilgisini), Sanat (yaratmanın –making- bilgisini), Sezgisel Akıl (bilimde kendilerinden yola çıkılan ilkelerin bilgisini), Pratik Bilgelik (olumsal alana ait, “başka türlü olması olası şeyler”in bilgisini) ve Felsefi Bilgelik (sezgisel akıl ve bilimin birliği).

Ruhun akıl sahibi olmayan, ancak akıldan pay alabilen kısmından kaynaklanan erdemler ise; “Karakter Erdemleri” dir ve çok çeşitlidir. Bunlar, Ross’un sınıflamasına göre: 1. İlkel korku, haz ve öfke duygularıyla ilgili doğru tutumu içeren erdemler, örneğin; cesaret, ölçülülük gibi. 2. Toplum içinde insanın varlıklı ve onurlu olma amacıyla ilgili erdemler, örneğin; gururluluk. 3. Toplumsal ilişkilerle ilgili erdemler, örneğin; dostluk ve adalet. 4. İradî istidatlar olmadıkları için erdem de olmayan bir takım nitelikler³². Sonuncular, ara durumlardır ve övülürler. Aristoteles bu erdemlere Karakter Erdemleri adını vermesinin nedenini şöyle açıklar: Kişinin bilgeliğine ya da kavrayışına dair bir şeyler söylerken, onun karakterinden söz etmeyiz, halbuki ölçülü ya da cesur bir kişi ol-

²⁸ Eski Yunan kültürü bir mükemmellik (excellence) kültürüdür. Genç erkekler, hayatın her alanında atletik, entelektüel ve estetik etkinliklerde birbirleriyle yarışmaları için cesaretlendiriliyordu. Mükemmellik için kullanılan Eski Yunanca sözcük areté idi. Bu sözcüğün kökeninde ise “kadın”ın karşıtı olarak anêr “adam” vardı. Sokrates tarafından sorulan en can alıcı sorulardan biri de “areté nedir?” sorusuydu. Areté sözcüğü genel olarak “erdem” (virtue) olarak çevrilir. Ancak sözcüğün Eski Yunan kullanımında, hızlı koşan bir atın, ya da iyi kesen bir bıçağın da areté’si vardı. Ayrıntı için bkz. “Aristotle, Ethics and Politics, From Aristotle to Augutsine içinde, s. 110.

²⁹ ARİSTOTELES, Nikomakos’a Etik, Çev. S. BABUR, Kebikeç Yayınları, Ankara 2005, 1103a-vd.

³⁰ ARİSTOTELES, A.g.e., 1139a 5.

³¹ ARİSTOTELES, A.g.e., 6. Kitap.

³² David ROSS, Aristoteles, Çev. Ahmet ARSLAN ve Diğerleri, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2002, s: 237.

duğunu belirttiğimizde, söz ettiğimiz onun karakteri ya da daha doğrusu huyudur: “ Nitekim birinin karakterinden söz ederken, onun için bilgedir ya da doğru yargılama gücüne sahiptir demiyoruz, sakindir ya da ölçülüdür diyoruz (...) huylardan övülenlere ise erdemler diyoruz ”³³.

Aristoteles, Düşünce Erdemi ve Karakter Erdemi arasındaki farkı ise şöyle dile getirir: “ Düşünce erdemi daha çok eğitimle oluşur ve gelişir; karakter erdemi ise alışkanlıkla edinilir, adı da bu nedenle, küçük bir değişiklikte alışkanlıktan (ethos’tan) gelir.” Ancak şu noktayı vurgulamak gerekir: “ Demek ki erdemler, ne doğal olarak, ne de doğaya aykırı olarak edinilir; onları edinebilecek bir doğal yapımız vardır, alışkanlık da onları tam olarak geliştirir ”³⁴. Dolayısıyla bizde, bir karakter erdemi edinmek üzere bir istidat vardır; cömertlik, ölçülülük gibi karakter erdemleri alışkanlıkla, yapa yapa elde edilen erdemlerdir. Yapmayla, eylemekle kişi bir karakter, ya da huy edinir. Huy edindikçe de kişi o eylemi giderek daha kolay yapar. Nasıl ki gitar çala çala gitarcı olunuyorsa, “ bunun gibi adil şeyler yapa yapa adil insan, ölçülü davranma davranma ölçülü, yiğitçe davranma davranma da yiğit insanlar oluyoruz ”³⁵.

Pratik bilimler, bölüm başında da belirtildiği gibi, salt bilgi hatırına yapılmadığı için ve Aristoteles’in etikte aradığı şey, teorik bilgi olmadığına göre, erdemlilik ya da ahlâk ile bilgi arasında bir ilişki yoktur denilebilir. Aristoteles’in kendi sözleriyle; “ şu anda ele aldığımız konu diğer konular gibi teorik bilgi için olmadığına göre (erdemnin ne olduğunu bilmek amacıyla değil, iyi olalım diye araştırma yapıyoruz; yoksa bunu ele almanın bir önemi olmaz) ”³⁶. Zira iyiyi bilen değil, iyi olan, iyilik yapan insan iyidir.

Aristoteles, bir karakter erdeminin ancak o erdemle ilgili eylemi yapa yapa edinilebileceğine dair görüşünün bir sorun doğurabileceğinin, bir çıkmaza yol açabileceğinin bilincindedir. Onun örneğiyle dile getirilirse; “ kişiler adil ve ölçülü işler yapıyorlarsa zaten adil ve ölçülüdürler ”³⁷. Bununla birlikte Aristoteles, bir eylemin sonucuna, bu sonucun nesneliliğine bakarak değil, eylemde bulunan kişinin öznel özelliklerini de dikkate alarak, o eylemin

³³ ARİSTOTELES, A.g.e., 1103a 5.

³⁴ ARİSTOTELES, Nikomakos’a Etik, Çev. S. BABUR, Kebikeç Yayınları, Ankara 2005, 1103a 25.

³⁵ ARİSTOTELES, A.g.e., 1103b 10.

³⁶ ARİSTOTELES, A.g.e., 1103b 25.

³⁷ ARİSTOTELES, A.g.e, 1105a 15-vd.

ahlâki olup olmadığına karar verebileceğimizi öne sürerek bu açmazı bertaraf eder: “Erdemlere uygun yapılanlar kendileri belli özellikleri taşımakla [örneğin] adilce veya ölçülü bir şekilde yapılmış olmazlar, ancak onları yapanın belirli özellikler taşımasıyla adilce ve ölçülü şekilde yapılmış olurlar”. Bu belirli özellikler ya da kişinin özne koşulları, eylemde bulunan kişinin, o eylemi bilecek ve isteyerek yapması, tercih etmesi, son olarak emin ve sarsılmaz şekilde ortaya koymasıdır. Dolayısıyla, örneğin; adil ya da ölçülü bir eylemi adil ve ölçülü kılan eylemin nesneliği değil, o eylemin, adil ya da ölçülü bir kişi tarafından yapılması gerektiği tarzda, bilerek isteyerek, tercih edilerek, emin ve sarsılmaz bir şekilde yapılmış olmasıdır.

Aristoteles *Poetika*’sında tragedya karakterini “belli bir irade yönünün anlattığı şey”³⁸ olarak tanımlar ve karakterin mutlaka ahlâk bakımından iyi olması gerektiğinin altını çizer. Oyun kişinin iyi olduğu, kendi davranışlarından, irade yönünün doğrultusundan anlaşılmalıdır diye de bu iyi nitelemesini açıklar.³⁹ Tragedya tanımında da bu “iyi” den söz eder. Ona göre tragedya ortalamadan daha iyi, komedya ortalamadan daha kötü karakterlerin eylemlerinin taklididir.⁴⁰ Burada “iyi” ile kast ettiği ahlâki açıdan ağır başlı bir eylemin, yine ahlâki açıdan ilkeli yani erdemli insan tarafından seçilmesini anlamak gerekir. Erdem sahibi bu kahraman, kendi özne koşulları içinde eylemini tercih edecek, bile isteye yapacak, emin ve sarsılmaz bir tutumla sonuna dek götürecektir. Eylemini sarsılmaz bir tutumla sona erdirebilmesi için de kendi içinde tutarlı olması gerekir.

Bir eylemin ahlâkiliğini belirleyen özne koşullar arasında o eylemin “isteyerek” yapılması, Aristoteles için son derece önemlidir. Ona göre, isteyerek yapılan eylemlerin övgü, ya da yergi, istemeyerek yapılanların ise başışlanma, dahası acımayla karşılanabilmesi için, o eylemin bilerek, isteyerek yapıp yapılmadığının belirlenmesi gerekir. Dolayısıyla Aristoteles, bir eylemin, hangi koşullar altında isteyerek, hangi koşullarda zorlamayla yapılmış olduğunu örneklerle araştırır. Aristoteles önce şu açıklamayı yapar: “Başlangıcı, yapanın ya da maruz kalanın dışında bulunan, böyle olduğundan dolayı da, yapanın ya da maruz kalanın hiç payı olmadan yapılan ‘zorla yapılan’dır”⁴¹. Ancak bazı durumlarda bu

³⁸ ARİSTOTELES, *Poetika*, Çev. İsmail TUNALI, 1450b, Remzi Kitabevi, ;st. 1976, s: 24.

³⁹ ARİSTOTELES, A.g.e., s: 24, 38

⁴⁰ ARİSTOTELES, A.g.e., s: 14

⁴¹ ARİSTOTELES, *Nikomakos’a Etik*, Çev. S. BABUR, Kebikeç Yayınları, Ankara 2005, 1110a.

belirleme kolaylıkla tespit edilebilirken, kimi durumlarda o denli kolay değildir. Örneğin; bir insanın rüzgâr ya da elinden tutan biri tarafından bir yere sürüklenmesi durumunda, o kişinin zorlama altında olduğu bellidir. Öte yandan, bir tiran, çocuklarını ya da ana-babasını elinde tuttuğu birine, kötü bir şeyler yapmasını emrettiğinde, emri alan kişinin o eylemi zorlama altında mı yaptığı tartışmalıdır. Aristoteles, bu ikinci durumda kalan kişinin, söz konusu eylemi isteyerek yapmadığını, ama yine de, birinci durumdaki gibi bir zorlama altında olmadığını da belirtir. Zira kişi, her ne olursa olsun, o eylemi yaparken bir tercihte bulunmuştur, her şey bir yana o eylemi istemiştir. Aristoteles, zorlama altında yapılan eylemleri netleştirmek için şöyle bir formül bulur: “ o halde ‘zorla yapılan’, zorlanmış kişinin hiç katılmadığı, başlangıcı onun dışındaki bulunan şey gibi görünüyör ”⁴².

Bir eylemin ahlâki olup olmadığını belirtmenin bir başka kriteri, onun bilerek ve bilinçli olarak yapılıp yapılmadığıdır. Aristoteles, bu konudaki örneklerine geçmeden önce bilgisizlik, isteme ve tercih arasındaki farkları ayrıntısıyla irdeler. Çocukların, hayvanlar gibi, bir şeyi bilerek değil, ama isteyerek yaptıklarının altını çizer: “ Nitekim isteyerek eylemde bulunma çocuklarla hayvanlarda görülür ”⁴³. Ayrıca bir eylemi bilgisizlikten ötürü yapmakla, bilmeden yapmak farklı şeylerdir. Örneğin sarhoş ya da öfkelenmiş birinin bir şeyi bilgisizlikten dolayı yaptığını söyleyemeyiz ama, o şeyi yaparken bilmeden yapıyor olabilir.

Bir eylemin ahlâkilikliğini kabul etmenin son kriteri ise, tercih’tir, o eylemin tercih edilip edilmediğidir. Aristoteles tercihi, ona benzetilebilecek arzu, tutku, istek ve sanı ile karşılaştırır ve onlardan biri olmadığını gösterir. “ Onun [tercihin] arzu, tutku, isteme ya da bir çeşit sanı olduğunu söyleyenler doğru söylemiyorlar ”⁴⁴. Tercih arzu değildir, zira “akıl sahibi olmayanlar”da, örneğin hayvanlarda da arzu vardır ama, hayvanların bir eylemi tercih ettiği söylenemez. Kendine egemen olan kişi arzuya değil, tercihle davranır. Tercih tutku da değildir. Zira bir şeyi tutkuyla yapanların aslında onun tercih etmedikleri, ona bağımlı bir şekilde hareket ettikleri söylenebilir. Tercih istek de değildir. Zira olanaksız şeyleri, örneğin ölümsüzlüğü isteriz ama, bu tür şeylerin tercih edildiğinden söz edemeyiz. Ayrıca “kişi hiçbir zaman kendisinin yapı-

⁴² ARİSTOTELES, A.g.e., 1110b 15.

⁴³ ARİSTOTELES, A.g.e., 1111b 8.

⁴⁴ ARİSTOTELES, A.g.e., 1111b 10.

mayacağı şeyleri de isteyebilir”, ancak kendisinin yapabileceğini düşündüğü şeyleri tercih eder. İsteme daha çok amaçla ilgili bir şeydir, tercih ise araçla ilgilidir. Örneğin sağlıklı olmayı isteriz, bizi sağlıklı kılacak şeyleri tercih ederiz. Tercih sanı da olamaz, zira her şeyle, ezeli ve ebedî olanlar ve olanaksız şeylerle ilgili sanılarımız vardır, ancak onlara dair tercihlerimiz yoktur. Üstelik sanının kriteri doğru ya da, yanlışken, tercihin ki iyi ya da, kötü olmaktadır. Aristoteles bu ayrımları ortaya koyduktan sonra tercihin ne demek olduğunu tanımlamaya girişir. Ona göre tercih; elimizde olanlarla ilgili bir arzudur ancak, bu akıl dışı bir arzu değil, düşünüp taşınmanın eşlik ettiği bir arzudur. “ ‘tercih’te kendi elimizde olan şeylerin enine boyuna düşünülmüş arzusu olur”⁴⁵.

Görüldüğü gibi Aristoteles, tercihi ya da seçimi tek başına akla indirgemez. Yani tercih ya da seçim salt akıldan kaynaklanmaz. Tercih, salt akla dayalı olsaydı, aslında ortada bir seçim de olmazdı. Öte yandan, salt arzuya dayanan bir tercihten de söz edilemez, çünkü salt arzu akıl dışıdır ve salt arzuya dayanan bir eylemin tercih edilmiş olduğu kabul edilemez. Daha önce işaret edildiği gibi hayvanlarda da arzu vardır. Sonuçta Aristoteles, özgür seçimi, ilkesi akla dayanan arzu olarak tanımlar. Nitekim tragedya karakterlerinin özelliklerine değinirken hamartia ya da trajik hata dediğimiz bir kavramdan söz eder. Bu kavram tercihin tek başına akla indirgenemeyeceğinin kanıtıdır adeta. Trajik karakter eylemini özgür iradesiyle belirlerken bir hata yapar. Bu hata bilinçli yapılan bir hata değildir. Karakterindeki ya da huyundaki bir zaaf-aşırılık (hybris) ona hata yaptırır. Bu küçük hata yüzünden yıkıma uğrar.⁴⁶ Bu inatçılık, gurur, kontrolsüz öfke, çabuk karar verme, kendinden emin olma, ölçsüz cesaret gibi huydan kaynaklanan özelliklerdir. Bu özelliklerden bir ya da birden çoğuna sahip kahraman yine aynı özelliğinden ötürü bir eylemi tercih eder ve bile isteye kaçınılmaz sona doğru ilerler. Tercihde her ne kadar huydan kaynaklanan bir etki söz konusu olsa da karakter bilinçli olarak eylemini düşünüp taşınarak arzu eder ve yine düşünüp taşınarak arzu ettiği için de ödün vermeden sonuna dek götürür. İşte bu yüzden tragedya ahlâki bakımdan ağır başlıdır. Çünkü ortada kahramanın düşünüp taşınarak tercih ettiği bir eylem vardır. Bu eylem onu felakete sürüklese de, ödün vermeden kahramanın felaketine bile isteye koşması seyircide katharsis uyandırdığı gibi tragedya pratik bir işlev, dolayısıyla etik bir nitelik de kazandırır.

⁴⁵ ARİSTOTELES, Nikomakos'a Etik, Çev. S. BABUR, Kebikeç Yayınları, Ankara 2005, 1113a 10.

⁴⁶ Sevda ŞENER, “Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi”, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 3.B. Şubat 1998, s: 37.

Antigone’nin ve Prometheus’un dik başlılığı ve gururu onlara farklı bir karakter özelliği de kazandırır. İsmene ya da Zeus’un adaletsizliğine tanık olan diğerleri Antigone ve Prometheus gibi davranmaz. Davranırsa Antigone ve Prometheus olmaz. Antigone ve Prometheus ahlâki bakımdan son derece ilkeli ve tutarlı oyun kişileridir. Seçtikleri eylemleri de bu özelliklerini kanıtlamaktadır. Özgür iradeleriyle mevcut iradeye baş kaldırır ve eylemlerini sonuna dek götürürler. Bu tercihleri de onları farklı kılar. Trajik çatışmayı oluşturan karşıtları da aynı tutarlılık ve ilkelilik içinde karşı çıkmayı sürdürürler. Koro sürekli daha uzlaşmacı, yumuşak, esnek olmaları konusunda onları uyarsa da. Çatışmanın her iki tarafı da tercihlerini ödün vermeden savundukları için felaket kaçınılmaz olur. İşte bu felaket de seyircide korku ve acıma duyguları uyandırır ve istenmeyen duygulardan onları arındırır.

Aristoteles erdemleri incelerken bir “Orta Olma” kavramından da söz eder. Ahlâki erdem ona göre; aslında orta olmayı hedefler. Nedir bu orta olma? Her eylemde ya da duyguda, kötüyü ya da erdemsizliğe denk düşen iki aşırı uç, gereğinden fazla olan ve gereğinden az olan bulunur. Bu iki ucun ortasında ise, iyi ve erdemli olan, tam gereği kadar olan yer alır. Korku örneğini ele alırsak, bir aşırı uçta gereğinden fazla korku, “korkulması gerekmeyen şeylerden korkmak”, diğer aşırı uçta ise, cüretlilik, “korkulacak şeylerden korkmamakta aşırıya kaçan kişi”nin cüretliliği yer alır. Bu ikisinin arasında ise, gereği kadar korku, ya da “orta” olarak yiğitlik bulunur: “O halde (...) yiğitlik, sözünü ettiğimiz konularda cesaret edilecek ve korkulacak şeylerle ilgili orta olmalıdır”⁴⁷ (a.g.e., 1116^a 8). Aristoteles’in bu görüşüne göre “orta” mutlak değil, görelidir bir “orta”dır, yani kişilerin orta’sı birbirine göre değişir. Ayrıca, kimi duygu ya da eylemlerde orta yolun aranmayacağı da gerçektir. Örneğin; adalet gibi erdemlerde, az ya da çok adalet diye bir şey söz konusu değildir. Adil olmak biza-tihi bir erdemdir.

Poetika’da da öykünün nasıl olması gerektiğini anlatırken benzeri görüşler sunar: “ Tragedya, korku ve acıma duyguları uyandıran hareketleri taklit etmelidir. Bu, tragedya denen sanatın özelliğini oluşturur. Buna göre tragedya ozanının yapacağı da şudur:

⁴⁷ ARİSTOTELES, Nikomakos’a Etik, Çev. S. BABUR, Kebekeç Yayınları, Ankara 2005, 1116a 8.

Ne erdemli kişileri mutluluktan felakete düşmüş olarak göstermeli; çünkü böyle bir hâl, korku ve acıma değil, tersine yalnızca öfke uyandırır, ne de kötü kişileri felâkettten mutluluğa ermiş olarak göstermeli; çünkü böyle bir şey, asla trajik olmazdı. Çünkü, tragedyanın hiçbir isteğini yerine getirmez ve ne ahlâksal tatmin, ne acıma, ne de korku uyandırır. Bundan başka, çok kötü olan birinin mutluluktan felakete düşmüş olarak gösterilmemesi gerekir. Böyle bir olay her ne kadar adalet duygusunu tatmin ederse de, korku ve acıma duygusu uyandırmaz. Çünkü acıma, lâıyk olmadığı halde ıstıraba uğramış bir kimse karşısında duyulur. Korku da ıstırabı çekenle kendi aramızda bir benzerlik bulmamızdan doğar. O halde tamamıyla kötü olan birinin mutluluktan felakete düşmesi, ne korku, ne acıma uyandırır. Fakat geriye yalnız bir kişi kalıyor. Bu kişi yukardaki her iki tipin ortasında bulunur: Ne ahlâksal yeti, ne adalet bakımından, ne de kötülük ve ahlâk düşkünlüğü yönünden olağan üstüdür. Tersine o, herhangi bir suçla suçlanmış olan bir kimsedir⁴⁸. Yani karakter, özdeşlik kurabilecek niteliklere sahip ortalama bir insan olmalıdır, ne çok iyi, ne de çok kötü, ortalama. Kuşkusuz bütün bu önerilerin aristokrat demokrasisinin egemen olduğu bir toplumda ve bu toplumun düşün insanlarından en önemlisi Aristoteles tarafından getirildiğini ve onun iyi yurttaş, ortalama insan dediğinde o dönemin ortak aklıyla uyumlu, dengeli, uzlaşmacı yurttaş kast ettiğini de unutmamak gerekir.

Dolayısıyla Antigone de soyludur. Kreon'un oğlu Haimon'la nişanlı, evliliği ve çocuk sahibi olmayı düşleyen bir kadın, öfkesine kapılıp bilmeden babasını öldürerek annesiyle evlenen ve ondan dört çocuk sahibi olan, bu gerçeği öğrendiğinde de kendi elleriyle gözlerini kör eden Thebai kralı Oidipus'un kızıdır. Ancak erdem bakımından da soyludur. Yani kendi varlığının farkında olan, değerleri olan, ortalama iyi niteliklere sahip bir karakterdir. Kendinden beklenen karakter özelliklerine sahip bir Antigone'dir. Böyle bir karaktere rastlamak her zaman olasıdır. Karakter olarak da dik başlı, gururlu, kararlı ve cesur bir insandır. İsmene de Antigone'nin kız kardeşidir. O da soyludur ama özgür iradesiyle eyleme girişebilecek ve eylemine sonuna dek potansiyele sahip değildir. Antigone karakteriyle tercihi birbiriyle buluşma öylesine büyük bir eyleme girişir ki, erkek kardeşi Polyneikes'i göme-

⁴⁸ ARİSTOTELES, Poetika, Çev. İsmail TUNALI, 1448a, Remzi Kitabevi, ;st. 1976, 1453a, s: 32

rek kendi yıkımını hazırlar. Çünkü ortalama bir insan olarak ahlâk sahibidir ve erdemlidir. Antigone konumunda bir kız ancak böylesi bir eylemi seçer. Dik başlılığı ve gururu hatasıdır. Eylemi, erdem sahibi ortalama bir insanın seçebileceği bir eylemdir. Devletin değil, törelerin buyruğuna uymak. Kreon da benzeri karaktere sahiptir. Ancak o devletten taraftır. Bu iki dik başlı ve erdem sahibi karakter eyleme giriştiklerinde, ortaya çıkan trajik çatışma ve tartışmanın her iki taraf açısından da büyük bir felaket getirmesi olağandır, aynı zaman da yarattığı katharsis açısından son derece etkili ve aynı zaman da düşündürücüdür. Karakter bakımından ortalama iyi niteliklere sahip oldukları için tercihlerinde ısrarcıdır Antigone, Kreon ve Haimon.

Prometheus da aslında titan soyundandır ve yarı tanrı, yarı insandır ama aynı zaman da geleceğin insan aklıyla şekilleneceğinin, esas devrimin insanlık tarafından yapılacağını, yani mevcut koşulları doğru değerlendirerek geleceği görebilen ortalama bir insandır. Adaletsizliği amaç haline getiren ve bu noktada ortak akıl yolundan ayrılarak hegemonyasını sürdürmeye kalkışan gücün bir gün nasılsa yıkılacağına farkında olan bir karakter. Ruhunu aklına uygun olan ortalama bir iyi de bu gerçeği fark edebilir. Prometheus da bu anlamda geleceği gören kişidir. Egemen güç bir gün gelecek güç olmaktan çıkacaktır. Sonsuz iktidarı isteyen ve bu gerçeği göremeyen Zeus’tur. Bu yüzden özgür iradesiyle, kendi arzusuyla ve bilinçli olarak ateşi alır ve insanın hizmetine sunar Prometheus. Çünkü insan akıl sahibidir ve uygarlık onun ellerinde şekillenecektir. Zeus da ortalama aslında. Çünkü her egemen güç, gücü sonsuza dek elinde tutmak ve güçsüzlere karşı kullanmak ister. O da Olimpos’un egemenidir. Dolayısıyla o da elindeki gücü korumak için Prometheus’a, her defasında acılar içinde bırakan o korkunç cezayı verir.

Her iki tragedya da konu edilen, özgür iradeyle tercih edilen eylemin başlayıp, gelişip bitmesiyle varılan trajik son, ölçülü, dengeli ama bilge yurttaş olma yolunda katedilen bir yoldur. Hem tragedya karakteriyle (erdem sahibi, tipine uygun, gerçek ve ortalama iyi, tutarlı), hem de özgür iradeyle arzu ve tercih edilen eylem aracılığıyla arınarak dinginliğe ulaşır ve akılcı düşünme

şansını yakalar seyirci. Böylece erdem sahibi olmaktan, ölçülü, dengeli insan olma sonucuna ulaşmaktan duyulan haz duygusunu yaşar yurttaşlar topluluğu.

Aristoteles'in, erdemliliği ölçülü olmada, orta olmada bulması, Platon gibi bir haz karşıtı olmadığını gösterir. Çünkü Aristoteles'e göre, hazlar, tutkular doğaldır ve kötülenecek, hayattan dışlanacak duygular değildir. Bu duyguların aşırıya kaçması erdemsizliktir. Nasıl para harcamak erdemsizlik değilse... Ama aşırı uçlarda bulunan savurganlık ve cimrilik erdemsizlikse, haz yaşamak da, ölçülü olduğu sürece bir erdemdir. Kötü olan, ölçüsüz aşırı haz, pratik bilgeliğin yönetiminde olmayan, akıl sahibi olmayan varlıkların yaşadığı türden hazdır. Aristoteles bir hedonist de değildir. Çünkü ona göre salt haz hayatın amacı olamaz. Hayatın gerçek amacı iyi ya da mutluluk'tur. Haz, mutluluğa eşlik edendir. Akıl sahibi insan hazları amaç edinmez. Aristoteles'in, erdemleri alışkanlık edinen kişinin, bundan haz almaya başlamasını, onun gerçekten erdemli bir insan olduğunun göstergesi olarak kabul ettiği söylenebilir.

Tragedyadan beklenen zevk konusunda da yine Poetika'da Aristoteles; " Ondan beklenen zevk tragedyanın (özüne) ilişkin zevktir. O halde ozanın, ortaya koyduğu taklit eserleriyle uyandırdığı korku ve acımadan doğan duygusunu hazırlaması gerektiğine göre, bu zevk duygusunu uyandıracak etkiyi öykünün kendi içinde saklaması gerektiğidir.⁴⁹" Felaketle sonuçlanan tercih edilmiş bir eylemin uyandırdığı istenmeyen duyguların uyarılmasıyla oluşan arınma sonucu varılan dinginliğin getirdiği ölçülülük ve bunu duyumsamak, kavramak ve öğrenmekten duyulan hazdan söz eder Aristoteles.

SONUÇ

Aristoteles'in düşüncelerinden yola çıkarak tragedyayı, ortalamadan iyi bir karakterin, özgür iradesiyle tercih ettiği ve bile isteyle gerçekleştirdiği eylemin, yine bir başka erdem sahibi karakterin eylemiyle çatışmasının öyküsü olarak tanımlarsak; karakterlerin erdemli ve soylu kişiler olması, bu kişilerin, karakterlerindeki

⁴⁹ ARİSTOTELES, Poetika, Çev. İsmail TUNALI, 1448a, Remzi Kitabevi, İst. 1976, 1453b, s. 36

bir kusur nedeniyle, bir değer uğruna, bir eylemi tercih etmeleri ve kendi tercihlerinde sonuna kadar direnmeleri nedeniyle ortaya çıkan trajik sonu ve oyun boyunca yaratılan atmosferden arınarak ayrılan seyirciyi göz önüne alarak diyebiliriz ki; tiyatro aristokratların egemen olduğu kendine özgü sınıflı bir demokrasisi olan Antik Yunan toplum düzenini sürdürmeye katkıda bulunarak orta olma ahlâkını ilke edinmiş, aşırılıklardan arınmış, ölçülü, akıl sahibi yurttaşlar oluşturmayı amaçlayan düşünce sistematığının önemli bir yansıması olan politik ve pratik bir sanattır.

Aristoteles’in genelde sanat ve özelde tragedya hakkındaki görüşleriyle etik hakkındaki görüşleri bir bütündür. Temelde kaynağını eylem ve karakter arasındaki doğrudan ilişkiden alan ve bu ilişkiden türeyen diğer ahlâki ilkeleri içeren etik ve estetik görüşleri, her ne kadar o dönemin felsefi, kültürel, politik ve sosyal yapısına hizmet etse de, özellikle eylem ve karakter arasında kurduğu diyalektik bağ günümüze de ışık tutacak niteliktedir. Onun, Antik Yunan dönemindeki dramatik yarışmaların baş aktörü ve toplumun vazgeçilmez bir unsuru olan tragedyaları ve diğer eserleri inceleyerek oluşturduğu bu kuramlar, oyunların da özünü oluşturan “eylem”, “karakter”, “erdem”, “ahlâk” arasındaki bağları yeniden anımsanması ve anımsatılması açısından önemlidir.

Ortalama iyi’nin değerleri olmayan, bu değerler uğruna özgür iradesini kullanamayan, karakter, özgür irade, tercih ve eylem arasındaki diyalektik ilişkinin farkında olmayan ve sıradan olarak algılandığı günümüz penceresinden bakıldığında, değerlerine böylesine sahip çıkan karakterler, olağanüstü, olağandışı gelebilir bir çoğumuza. Ancak sanatın ve felsefenin konusu olabilmek, gerçek bir tartışma platformu oluşturarak, seçilen konu üzerinde değişik açılardan düşünmek ve düşündürmek için de böylesi karaktere sahip olmak ve böylesi bir eylemi özgür iradeyle seçmek gerekir. Aslında değer sahibi olan, gündelik hiçbir çıkar gözetmeksizin özgür iradesiyle, kendinde amaç ve kendisi için olan bir eylemi seçebilen, tutarlı, kararlı, ruhu aklına uygun karakterlerle, yani insan insan yapan özelliklere sahip, böylesi “ortalama iyi” bireylerle ancak toplumsal dönüşümlerin sağlanabileceğini de unutmamak gerekir.

KAYNAKÇA

AİSKHYİLOS, Zincire Vurulmuş Prometheus, Çev. EYÜBOĞLU, Sabahattin EYÜBOĞLU, ERHAT, Azra, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

AKARSU, Bedîa, Ahlâk Öğretileri, Mutluluk Ahlâkı, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

ARİSTOTELES, Nikomakos'a Etik, Çev. BABUR S., Kebikeç Yayınları, Ankara 2005.

ARİSTOTELES, Poetika, Çev. TUNALI, İsmail, 1448^a, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976.

ARSLAN, Ahmet, İlkçağ Felsefe Tarihi III-Aristoteles, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2.B. İstanbul 2009.

BENHABİB, Şeyla, Eleştiri, Norm ve Ütopya, Çev. TEKEREK İsmet, İletişim Yayınları, İstanbul,????

LORD, Cames, Aristotle, History of Political Philosophy, ed. L. Strauss & J. Cropsey, University of Chicago, ABD 1987.

PIEPER, Annamari, Etiğe Giriş, Çev. ATAYMAN V.-SEZER G., Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

ROSS, David, Aristoteles, Çev. ARSLAN, Ahmet ve Diğerleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002

SOPHOKLES, Antigone, Çev. DİLMEN, Güngör, Mitos Boyut Yayınları, İst. 3. B. 2005.

ŞENER, Sevda, "Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi", Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 3.B. Şubat 1998.

ŞENER, Sevda, Yaşamın Kırılma Noktasında Dram Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, 1.Baskı Mayıs 1997, İstanbul

